

Az eskü Arany János költészetében Világos után (1850–1852)

A 20. század első fele az irodalmi népiesség történetében az az időszak, amikor a folklór, a népköltészet, a néphit iránti érdeklődés kiemelkedő eredményeket hozott. A „mozgalom” jelentős teljesítménye volt Erdélyi János *Népdalok és mondák* című háromkötetes könyve (1846–1848), és a népi hitvilág összegező műve, Ipolyi Arnold *Magyar Mithológiája* (1854). Az eredmény „belülről” is gazdagított: a *folklorizmus* jegyében született alkotások sorában, a *Csongor és Tündében* (1831) például tündérrel, boszorkánnyal és a darab első jelenetében a világfa (a tündérfa) pompás látványával:

„Ah, de mit látok? középen
Ott egy almatő virít,
Csillag, gyöngy és földi ágból,
Három ellenző világból”

Ahogy Csongor megszólítja a csodát, s ahogy átfogja tekintetével, voltaképpen leírja a Világfa (a Rutafa) „szerkezeti képletét”:

„Félig föld, félig dicső ég [...]
Földben állasz mély gyököddel,
Égbe nyúlsz magas fejeddel,
S rajtad csillagok teremnek”

A folklorizmus szép eredménye Vörösmarty kisprózájában *A holdvilágos éj* és *A kecskebőr*, Petőfitől a *János vitéz* (1845), Tompa népregéi (*Népregék és mondák*, 1846) és Arany ez időben keletkezett műveinek java: *Az elveszett alkotmány*, a *Toldi*, a *Rózsa és Ibolya* – olyan alkotások, amelyeknek fundamentuma és a művészi igazság egyik tartópillére a néphagyomány, kiváltképp a néphit.

„Nem tudom, benn van-e az *aesthetica* szótárában e terminus: »*eposzi hitel*«, de én annyira érzem ennek hatalmát, hogy történeti vagy mondai alap nélkül nem vagyok képes alakítani...: elég az hozzá, hogy nekem, ha építeni akarok, téglá kell és mész.”¹

Arany műveinek etikai és esztétikai pillérei mélyen kapaszkodnak az „eposzi hitel” talajába, ráadásul a még nagyobb hitel érdekében rendre a köz tudomásra is hozza forrásait. Az irodalomtörténeti kutatás nem hanyagolta el ezt a területet: *Az elveszett alkotmány* bihari (és nemcsak a bihari) hagyományaitól a Toldi-forrásokon át szinte minden „létező”, „valóságos” adalék számba vétetett már. Azonban példák sora tanúsítja, hogy a „téglának és mésznek” legalább ilyen fontos lelőhelye a „nem létezők”, a „valószínűtlenek” tartománya: a néphit, a hiedelemvilág.

Az „eposzi hitel” kötőanyagával keletkezett művek egyik magaslati pontja a Toldi 1846-ban. Arany táltos szabású hőse egy évvel a néphitből támadt *Sárkányölő János vitéz* után valóságos „forradalmi” tettet vitt végbe; a táltosra „kiszabott” feladatot, hogy ti. minden hetedik évben meg kell vívnia „más országbeli táltosokkal, s amelyik győz ebben a küzdelemben, annak országa nagyon termékeny lesz”,² Toldi Miklós a folklór „világanyanyelvén” teljesítette. Ha a cseh bajnok feletti győzelmet az „örök időből” átfordítjuk a magyar reformkor „történelmi idejébe”, felismerjük: a Duna szigetében zajló lovagi viadal tétje sokkal nagyobb a szokványosnál; a nemzete képviseletében fellépő Toldi Miklós győzelme nem kevesebbet jelent, mint hogy „országá nagyon termékeny lesz”. Ez pedig komoly hajtóerő lehetett a reformtörekvések folyamatában.

Világos után egy időre másfajta hiedelmekből vétetett a „tégla és mész”: lírájában és epikájában is felerősödött a be nem váltott fogadalom, a meg nem tartott esküvés, a néphit kemény szavával: a *hamis eskü*. Már korábban is voltak „baljós jelek”.

A ’48. júniusi követválasztások például: Szabadszálláson Petőfi Sándor vezített (nem is akárhogy!) a helybeli református pap fia ellenében, Szalontán Arany Jánost ütötte ki a megyei politika a „kijelölt” királyi táblai ülnök erőszakolt megválasztásával.

S mindez történt három hónappal március 15-e után!

Vörösmarty is látott jeleket: 1849 októberében átkot káromkodott a világba, éspedig egy emlékkönyvben. Hölgymemlékkönyvébe hasonlót aligha írtak még, s bizonyára azóta sem, mint Gebén Csanády János házában az ott vendégeskedő költő.

„Setét eszmék borítják eszemet.
Szívemben istenkáromlás lakik.
Kívánságom: vesszen ki a világ
S e földi nép a legvégső fajig.
Mi a világ nekem, ha nincs hazám?
Elkárhozott lélekkel hasztalan
Kiáltozom be a nagy végtelent:
Miért én éltem, az már dúlva van.
Ily férfitől, nemes hölgy, mit kívánsz
Emléklapodba? Inkább adj nekem
Hitet, sejtelmet, egy reménysugárt,
Hogy el nem vész, hogy él még nemzetem.
Koldulni járnék ily remény-hitért,
Megvenném azt velőm – és véremen.
Imádkozzál – te meghallgattatol –
Az tán segíthet ily vert emberen.”

(EMLÉKKÖNYVBE)

Világos után

Tompa Mihály adta az első jeleket: *A gólyához* című költemény – bátor írás! „Csak vissza, vissza!” – kiált a fészkére megtérő gólya elé. S küldi a másik házába. Üzen vele a bujdosóknak, üzen a nagyvilágnak is; később szállóigévé vált szavakkal:

„Repülj, repülj! és délen valahol
A bujdosókkal, ha találkozol:
Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk,
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk...!”

1850. március 15-én Arany is megszólalt: az *Évnapra* című költeménynek nincs olyan címezettje, mint Tompa versének, nem is hangos, nem is vált szállóigévé: tizenkét sorba zárt csendes fájdalom!

„Innep volnál, de senki meg nem ül,
Végzetes évi nap!”

Az emberek esküjük ellenére „rabok” maradtak, emlékezni sem mertek arra a bizonyos fogadalomra, ám elmarasztalás helyett az örök mítosz feloldozó ereje tompítja a fájdalmat:

„Az ember gyöngye: félve néz feléd,
S mint egykor a tanítvány mesterét,
Nehéz időkben megtagad...”

Ezután következtek a „nagy” eskü-költemények. Időben a *Katalin* című költői beszély, *A honvéd özvegye*, de pár hónappal *A nagyidai cigányok* is megelőzte *A hamis tanút* – de előrevesszük: „iskolája” a hamis eskünek, egyúttal „példatára” a következményeknek.

A hamis tanú

A történet birtokszerző része élő, lezáratlan ügye volt Kőröstarcsának és Kőrösladányának. Szabó Károly Kőröstarcsa helyneveiről szóló értekezése egyik jegyzetében az Uj Magyar Muzeum 1850–51. évi folyamában így foglalta össze a birtokper lényegét: „Régen, talán száz esztendeje is lehet, a kőrösladányiak a tartasai határ egy részét magokénak tulajdonították... Az öreg Márkus volt a ladányiak tanúja, ki is, miután csizmájába a talpa alá előre ladányi földet tett, [...] a hely színén az élő istenre esküdött, hogy azon föld, melyen ő áll, kőrösladányi föld [...] és felmondta az ilyen-

kor előírt szabályszerű esküszöveget.”³ Márkus furcsa játékba kezdett a néphittel: ki akart fogni rajta. Esküje szabályszerű, megduplázott: előbb „az élő istenre, / Utolsó napomra és örök idvemre” emelte három ujját az égre, azután felmondta a még szíróbb és helyi tehertétellel súlyosbított szavakat:

„Esküszöm, s ha hamisat szólok:
Se földben, se mennyben ne lehessek boldog;
Föld kidobja testem, ég kizárja lelkem:
Ama sebes örvény hánytorgasson engem.”

A ladányiak közül többen sejtették, esetleg tudták is, hogy Márkus nem az igazságra esküszik. A „győzelem” után a kocsmában ünnepeltek, s természetesen Márkus is ott ivott „a tanácscsal sorban”. Bizonyára nem jutott a tarcsaiak fülébe, hogy az egyre mámorosabb ladányiak kezdtek egyet-mást kibeszélni: előbb proverbiumokba rejtve („Nem azé a madár, aki elszalasztja”; „Kinek a foga fáj, tartsa nyelvéét rajta”), azután az ital kihozta belőlük a nyíltabb szót is:

„Lám a vén Márkusnak esze volt előre:
Talpa alá tette, úgy esküdt a földre.”

Meg is nyerte! Az „első fokon” (a falu, sőt mindkét falu előtt) megnyert birtokper azonban hatalmas „fellebbezővel” került szembe: a néphit fordult Márkus ellen, és új döntést ért el – „jogerősen”.

„Itt sülyedjek el” – mondja gépiesen a legtöbb esküdöző.

A *sülyedést* mint a hamis eskü következményét Ipolyi Arnold is említi: „Számos rege mindenfelé, melyek általában az egyetemes mai néphit által erősülnek, mikép például az esküvő, a más káromló, átkozó magára vagy ellenére fejezi ki az átkot: hogy sülyedjen el, váljék azonnal kővé st. ha igazat nem mond; mit azután a néphit s regék mindenfelé tudnak a hamisan esküvőre nézve így vagy amúgy teljesülni.”⁴

Ekkor már népszerűek voltak Tompa Mihály népregéi (s túl a második kiadáson), melyek szintén büntetik a hamis szót: sülyedéssel vagy kővé válással. Sülyedéssel fizetett a Szamos melléki faluban egy „templomkerülő”, szívében felfuvalkodott, kárörvendő gazdag ember, aki aratáskor meglopta a szegény ember búzáját, ősszel elszántotta földjét. Amikor kérdőre vonták, így felelt:

„Úgy áldjon Istenem,
Mint elvevém koldus kepéjét;
S föld nyelje nyomban el,
Ki másénak veté ekéjét;
S ha eföld a tiéd itt,
Bolond szegény:
(SÜLYEDÉS)⁵

Ne menjek egy tapodtat
De sülyedjek el én!
S amint a szót kimondta:
Megnyilt alatta a föld...
Fiastól, mindenestől,
Legottan elnyelé őt.”

Márkus az eskü szövegében a sebes örvényt választotta „süllyesztőnek”. Bekövetkezett. „Mellékbüntetésként” kapta a lélek nyughatatlanságát: az „izgága” ember holta után, holdas éjjeleken riogatja a körösi halászokat: „»Oldjak-e? kössek-e?»”

Másutt is ismert ez a kötekedés; Róheim Géza írja *Mythikus lények* című cikkében: „Szegedkörnyéki hiedelem: holt ember meredt testtel, hullaszerűen úszkál a víz színén. Azon van, hogy a halászok bevegység a csónakba és ha ez sikerül neki, a csónakot elsüllyeszti. [...] Máskor a hálót kapja el; kioldja a csomóit. Azután kérdi: oldjam-e, kössem-e? [...] A holt ember édes testvére a kőröstarcsai vén Márkus.”⁶ (Helyesen: kőrösladányi!)

Márkus története tíz versszak: az első három az esküre szólítás és maga az eskü. Körülményesen „áll elő”: ki akar fogni a néphiten, ám mire esküre szólíttatik, jócskán veszít magabiztosságából; látszatra sem az, aki győzni indul:

„Eléállá Márkus; térdben összeesve,
Görnyedező háttal, mintha sírt keresne;
Téli fának hinnéd, mit a zúz belombol,
Fázik, aki ránéz s a halálra gondol;
Kezei reszketnek: tán erő híjában?
Tán a lelki vádtól, vénség álarcában?”

Az eskü szövege feszes, a néphit írta, belefér hat sorba. Jószerivel ennyi a győztesek kocsmái ünneplése is, melyben a „dinom-dánom” hangjai közül kihallik a kapatos sokadalom fecsegése. Ez eddig négy versszak. A további hat lényegében a bűnhődés.

Baljós jellel kezdődik: Márkus „mintha keserút érezne a borban”. A jel igazolódik; páratlan tömörségű két drámai sorban:

„Haza megy, komor lesz, szó kifogy belőle
Sorvadoz, meg is hal, aznap esztendőre.”

Márkus halálával kezdődik az eskü „utóélete”: a „négy harang”, a „két pap”, a „sok nép” – már nem a ladányiak tisztelete „hősük” előtt. A kíváncsiság gyűjti a koporsó köré a sokadalmat; amit Ladányban tudtak, Tarcsán csak sejtettek: ha igaz a suttogás, hogy baj volt Márkus esküjével, akkor ennek most ki kell tudódnia.

Kitudódott.

Két versszakon át a bűnhődés változatai sorjáznak. „Előírás” szerint: előbb az, hogy a koporsó „Kivetődik a sír dobbanó partjára”, ott „Megrázkodik a test és talpra ugorván / Szeme fehérjével körül néz mogorván”. Ezután, ahogy egy évvel ezelőtt az eskü szövege közben, „három ujját emeli az égre”, és íme bizonyosság Ladány és Tarcsa kíváncsi népe előtt: „Úgy rémlik az, mintha kékes lánggal égne.”

A „kékes láng” a bűnhődés látványos jele: Ipolyi is említi,⁷ a 20. század is ismer-

ri:⁸ a *bolygó tűz* (távolról annak látszik) valamely megnyugvást nem lelő bűnös lélek szellemként kóborlása azon a vidéken, ahol vétkezett.

S végül az utolsó kétszer hat sor: a hamis eskü „utóélete”; az idők végeztéig tartó kötekedés az élőkkel: „Oldjak-e? kössek-e?”

Arany népmondája a kőrösiekének „szépirodalmi változata”. Költés (átköltés); Márkus is, a szemtanúk is szereplői egy produkciónak. Márkus attrakciója a következő: az egyik hatalmat („az élő istent”) ki akarja játszani egy másikkal (a népi észjárással, mely a nép szemében ugyancsak hatalom!). A „nézők” ehhez a mutatványhoz a Körös két partjáról valók: a tarcsaiak, a játékba be nem avatottak hisznek az eskünek, még ha rájuk nézve veszteséges is; a ladányiak részben bizonyára beavatottak, ennek megfelelően amolyan színjátéknak élik meg. S amikor esztendővel utána Márkus halálával kiderült az igazság, kiegyenlítődt a két oldal. Nem kárörvendő tarcsaiak és lelepleződött ladányiak álltak körül Márkus koporsóját; félelemmel telt kíváncsi nézők kapták a bizonyosságot: az eskü szent dolog, kijátszhatatlan, tanulsága pedig az, hogy „Ne mondjatok esküt, ha nem igaz hittel!” Ez pedig 1852-ben nemcsak a „kőrösi halászoknak” szól: címzettje a nemzet egésze!

A Katalin

1850 – költői beszély, ugyancsak a meg nem tartott esküről. A mű tárgya egy vágvölgyi mondából való: Budetin a Szuniogok birtoka volt, az apa és Jakusich történelmi személyek. Így szerepelnek Aranynál is. Amikor Szilágyi Sándor az Emléklapok számára kérte közreműködését, így háritotta el: „Még az elégiáig sem higgadtam meg, s az ily állapot lehet fájdalmas, kínos, dühös, desperált stb., de – nincs meg a művészi nyugalom, s addig ne vegyen az ember tollat kezébe, vagy legalább olyan tárgyat válasszon, melynél szabadon átadhatja magát képzeletének s nem vicsorog rá örökké a való sceletonja.”

Ebben a költői beszélyben nem „vicsorgott-e rá a való sceletonja”?⁹

Direkt módon nem; nincs benne '48 júniusa, sem '50 márciusa, viszont Katalin sorsában benne van az „eskü”, Katalin két esküje. Az egyik, amellyel szerelméhez, Forgácshoz kötötte magát, de nem tudta megtartani, a másik az, hogy apai önkényre ujján viseli „a koros, de bajnok Jakusics” gyűrűjét.

„Budetin agg várura Oroszlánkő idős urához kényszeríti leányát, aki mást szeret. A zsarnoki gőgjébe tébolyult apa egy sziklaüregbe – ehhez fűződött a rege! – falaztatja be az ellenkező leányt, miután úgy véli, megölte annak titkos szerelmét. A fegyvereseivel visszatérő ifjú megszabadítja Katalint; a menekülő útját elállja a férj-jelölt; egy bajvívásban megöli vetélytársát; a lány szörnyethal; apja megőrül; a halott szerelmesek közös sírban pihennek.”¹⁰

Keresztury Dezsőt olyan zeneműre emlékeztette Arany elbeszélő költeménye, „amelyben ünnepélyes akkordmenetek váltakoznak merész futókkal, szólók, kadeneciák hangszerek zsúfolt, drámai együtteseivel, fájdalmas lassú tételek izgatott, meg-

feszített gyorsakkal. A fuvolák és hegedűk lágy panaszát kürtök rivallása s üstdobok mennydörgése szakítja meg...”¹¹

Hogy fuvolán-e vagy hegedűn szólal meg a mű harmadik része („tétéle”) – egyre megy: líra ez egy (meg nem írt) szerelmi lírai ciklusból, mely bár íródott volna tovább!

A megelőző (a második) tétel végén a zsarnok apa öntelten summázta elégedettségét, hogy ti. „a bajnok, büszke” Jakusics lesz Katalin férje, s a lány arcába vágta az otromba, érzéketlen kérdést: „»Leány, mi kell egyéb?»”

Erre válaszol – nem Katalin, hogy is merhetne ő mást, mint engedelmességet – Arany János!

„Mi kell? – Egy szende kis virág,
Mely kedvesen, de rejtve nyit,
S a hosszú emberélten át
Csak egyszer, ah! egyszer virit.
Ama virág, mely a vadon
Tüskéi közt is megterem,
Taposva bár, nő szabadon;
De nincsen annyi kincs, vagyon,
Mely átültesse őt oda,
Ahol önként nem fakada:
Virágod, *első* szerelem!
Első, utolsó, egyszeri!
Ki szellem vagy, nem földi rög,
Teljes, megoszthatatlan, ép,
Szent és hatalmas, mely, mikép
Az, akinek itten nevét
Fölvenni lantom nem meri,
Teremtesz, ölsz – üdv és pokol
Határain uralkodol:
Oh jaj! miért nem vagy... örök?”

Ez a húsz sor – Arany János titka! Itt már nem Katalinról, másvalakiről van szó, „Akinek itten nevét / Fölvenni lantom nem meri” (Katalin a költemény címadója, nevét számtalanszor „fölv teszi” Arany lantja). Másvalaki „válaszol” az apának. Ez a húsz sor a szerelmi líra gyöngyszeme: sok-sok „én” válasza, ugyanakkor biztos, hogy létezik (az) egy is!¹²

Katalin tragédiája: bár gyűrűjét Forgács a Vág vizébe hajítja, a tény az tény marad. Katalin Jakusics gyűrűs menyasszonya! Két eskü szorításában él; az a kérdés pedig nem tehető fel, hogy melyik érvénytelen. Katalin is tudja ezt:

„Ha áldozat kell: én legyek.
Váljunk el, ifju! menj, siess;
Ah légy erős: tűrj vagy felejts!
Kísérjen a bú ösvenyén
Vigasztalásul egy remény;
Hogy, amidőn oltári hit
Vetné reám bilincseit,
Azt a napot nem érem én!”

Tudomásul veszi a kényszerű helyzetet, ismeri az eskü „erkölcsét”:

„Sorsunk pecsége nyomva van;
Köztünk a föld mélyen *sülyed*,
Nem léssz enyim, én nem tied [...]”

(KIEMELÉS: D. F.)

A honvéd özvegye

Még mindig az ötvenes évben járunk: *A honvéd özvegye* kéziratán a hónap: augusztus. „Nyomatva először a Pesti Naplónak Arany halálakor megjelent gyászkeretes számában, 1882. október 25-én.”¹³

Amikor megírta a költeményt, első indulatban elküldte az Emléklapokhoz, ám nyomban vissza is kérte. Nagy csattanás lehetett a hír: Szendrey Júlia 1850. július 21-én férjhez ment Horváth Árpád egyetemi tanárhoz. A megelőző hónapokban Arany egyre-másra írta a barátja emlékét őrző-ébresztő költeményeket.¹⁴ Az meg egyenesen pirontságos lehetett, hogy *Emléklapra* című hosszabb költeményében, melyet Juliához címzett, még azt írta, ők ketten azok, akik a remény jegyében várakoznak: „Miképp az elszakadt hű férjet ő, / keresem én az eltűnt barátot.”

Indulat vezeti *A honvéd özvegye* sorait. A mottó is erős, talán bántó is:

„...Gyarlóság, asszony a neved!
Csak egy rövid hó: még a gyász cipő sem
Szakadt el, melyben könnyé olvadt
Niobeként kísérte ki szegény
Atyám holttestét: s ím ő, éppen ő
Férjhez megyen...”

(HAMLET)

Indulat.

Már az „előtörténet” soraiban előfordul indulatos szó-szókapcsolat, középtájon viszont, s jószerivel előzmény nélkül lecsap az ironia:

„Minden nap éledt, minden este
 Kihalt szívében a remény;
 Viselte már a hervatag bút
 Arcán – nem még a gyászt mezén;
 Majd fölvevé a bánatos mezt
 És... arca rózsaszín leve:
 Ő is azokhoz lón hasonló,
 Kiknek »szép özvegy« a neve.”

Ezután már irónia vezeti a sorokat. Szép képek az ironikus háttér előtt, míg nem a tizenegyedik versszak egy rímpárba sűrített iróniával „elrontja” a romantikus kifejlődés folyamát:

„Mint a virághoz, mely kitárta
 Kelyhét, a méhek és *lepék*,
 Gyülvén hozzája szép imádók,
Kinyílott szívét meglepék”

(KIEMELÉS: D. F.)

(„lepék” – „meglepék”: a rímpár a fölünyeskedés groteszk grimasza; és hogy sebezzen is, így folytatódik:)

„Azóta szellőt is, madárt is
 Még sürgetőbben vallata:
 S midőn amit *várt*, bizonyos lón...
 Kezet más ifjunak ada.”

A következő strófa első sora vád: nincs mögötte sem irónia, sem indulat, grimasz sincs; az első szó feltételes tényszerűségét fölerősíti a második:

„*Feledte a feledhetlent...*”

(KIEMELÉS: D. F.)

Ezután már tombol a lakodalom! Erőltetett vígság, nagy hangerőre emelve.

„Víg a menyegző; cseng a jókedv;
 Hullámszik a dal és zene”

Bármily szilaj is a jókedv, a néphit ismerője tudja: ahogy a ladányi Márkus esetében, itt is következik a „táncrendben”, amiért a költemény megíródott, az esküszegés büntetése. Az óra is kedvez:

„Künn rémes *éjfé*l átkozódik [...]
Egyszerre – mint ég a villámtól –
Megnyilatkozik a terem:
Küszöbjén sárga, véres arccal
Megáll a honvéd hirtelen.
A vigadók egymásra néznek,
Rémülve felsikolt a hölgy,
Alatta, mint mélységes örvény,
Indul, forog, *süllyed* a föld.”

(KIEMELÉS: D. F.)

A rémes *éjfé*l azonban elmúlt, elrebbentette a vigalom: a nem csillapodó zene, a szilaj tánc. A menyasszony is eszmél: látomása „Nem volt egyéb, mint *képzelet*”. A látomásból visszalép a lakodalmi térbe és időbe, és: „Mosolygva nyújtja karját táncra...”

Petőfiné, Szendrey Júlia 1868. szeptember 6-án halt meg; soha nem került a kezébe Arany János költeménye, talán nem is tudott róla.

Arany pedig jól tette, hogy visszakérte a verset Szilágyi Sándortól, s azt is, hogy később sem vette fel egyetlen kötetbe sem. A *képzelet*-költemény annak szép, ami: látomásnak, vízióknak, mert Petőfiné Szendrey Júlia „mélységes örvénye” (földi is, nem is) nem ugyanaz, mint a „szépirodalmi” Katalin és Márkus „példázat-süllyedése”.

A nagyidai cigányok

A legszabályosabb hamis eskü Márkusé volt, a legfurcsább (a legbizarrabb) pedig Csóri vajdáéké Nagyidán. Érdemes felidézni az előzményeket.

Gerendi Márton, Nagyida várkapitánya, mivel sem elég lőszerük, sem élelmük nincsen, katonai ereje is gyenge, szökésre szánja magát. Mielőtt eliszkolnak, magához hívja a cigányok vajdáját; azzal hitegeti, hogy mindennel megrakodva visszatérnek, ám addig ők lesznek a vár védői. A „parancs” így szól:

„Kitörést ne próbálj... a nagy világér' se!
De légy ember, ahol ember kell a részre.”

Világos beszéd: Csóriék ne tegyenek semmit (majd tesz valamit Puk Mihály!), viszont, komolyságot színelve, esküre szólítja a vajdát. Szövegét tekintve szabályszerű ez a fogadalom, de mivel hiányzik a ceremóniából az értelem, a produkció abszurd:

„[...] tartsd fel három ujjod –
 Közös titkainkat hogy el nem árulod:
 Mondjad „isten” szóval: téged úgy segéljen...
 (Mondá Csóri vajda: ötet úgy segéljen).”

Ezzel a dolog rendben is van. Gerendiék eltűnnek, Csóriék – hatalomba lépnek. Parádéval, természetesen, karneváli harsánysággal, látványosan:

„Jött elébb Akasztó, hórihorgas cigány [...]
 Jött azután Nyúlláb, meg a kancsi Degesz [...]
 Csakhamar követte Vigyori és Kolop”

S a többiek. Valamennyien karneváli „maszkban”: *ragadványnévvvel*. Ám a tetőpont alighanem az a pillanat, amikor Habókék vonulnak be: beszélő nevük mellé új jelmez társul, *a testiség komikuma* és a *familiáris vásári nyelv*:

„Jó Habók, Irhával, s Diridongó hátul,
 Ki huszonegy rajkót nemze Dundijátul;
 Apja, anyja is él, – nagyapja, nagyanyja:
 Mind együtt lakozván, nősténye és kanja.”

A parádé tetőpontja egy újabb eskütétel: a cigányoké. Csóri vajda vezényli. Eskü eskü hátán, ám ez a „*főeskü*” 1852-ben (!): döbbenetes. A hatalomba lépés eddigi jeleneteit úgy hangszerelte Arany, hogy az ironikus háttérrel a karneváli nevetés komikumában oldotta-súlytalanította; Csóri és cigányai esküje intarziájából azonban *travesztia* metsz: kell-e mondani, melyik eskü travesztálódik az irónia és a szatíra hullámozásában:

„Tartsunk össze, urak! *most*, urak *vagy soha!*
Itt a jó alkalom, *hí a* nemzet java.”

(KIEMELÉS: D. F.)

Ez az eskü sem kerülte el a büntetést. Az antihősök – ámbár gyönyörűt álmodott képviselőtükben is vajdájuk – most sem tartottak össze; röpke kakasviadalban végzett velük Puk Mihály, és szó szerint kiebrudalta őket a néhány órára rájuk testált paradicsomból...